

МОВНА ДОКТРИНА МАЛЄРБА І ФРАНЦУЗЬКЕ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО XVII ст.

У статті розглядається вплив доктрини правильного мовного узусу Малєрба на становлення нового стилю перекладу, що утвердився у Франції в середині XVII ст. Його вимоги щодо ясності, логічності, очищення мови і т. ін. стали невід'ємною частиною правил перекладу. Принципи своєї мовної доктрини Малєрб застосував на практиці при перекладі "Історії" Тита Лівія.

Ключові слова: історія перекладознавства, мовна доктрина Малєрба, ясність і чистота мови, принципи перекладу.

Ласка І.В. Языковая доктрина Малєрба и французская наука о переводе XVII века.

В статье рассматривается влияние доктрины правильного языкового узуса Малєрба на становление нового стиля перевода, утвердившегося во Франции в середине XVII века. Его требования ясности, логичности, чистоты языка и др. стали неотъемлемой частью правил перевода. Принципы своей языковой доктрины Малєрб применил на практике в переводе "Истории" Тита Ливия.

Ключевые слова: история науки о переводе, языковая доктрина Малєрба, чистота и ясность языка, принципы перевода.

Laska I.V. Malherbe's doctrine of the Language Usage and XVII c. French translation studies. *The paper examines the impact of the Malherbe's doctrine of the Language Usage on the new style of translation, established in France in the middle of the XVII century. His requirements of clarity, consistency, purity of a language, etc. have become an integral part of the translation rules. Malherbe used the principles of his language doctrine in practice in his translation of Titus Live's "History"*

Key words: history of translation studies, Malherbe's theory of language usage, clarity, purity of a language, the principles of translation.

Об'єктом розгляду в цій статті є мовна доктрина правильного узусу Малєрба, предметом розгляду – її вплив на новий стиль перекладу, який утвердився у Франції в середині XVII ст. Стаття має на меті показати зв'язки французького перекладознавства в період його становлення з нормативною граматикую. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена інтересом сучасної науки про переклад до свого історичного минулого.

Франція вступила в XVII сторіччя впливовою централізованою державою, у якій політична й економічна цілісність вимагала і мовної уніфікації. Сформована на основі діалекту Іль-де-Франс, запроваджена королівським едиктом 1539 року ("Ordonnance de Villers-Cotterêts") як офіційна в судочинстві й адміністрації національна французька мова, престиж якої значно виріс стараннями поетів і літераторів Плеяди, що ставили своїм завданням її захист і уславлення, потребувала очищення від архаїзмів, латинізмів, діалектизмів, а головне, усталення правил лексичного та граматичного узусу. Історія складалася так, що виконання цього завдання випало на долю Франсуа де Малєрба (1555-1628).

Авторитет Малерба в питаннях мови і поетики був незаперечним. Його роль у становленні нової французької літератури підсумував Буальо рядками, що давно вже стали хрестоматійними:

*Enfin Malherbe vint, et, le premier en France,
Fit sentir dans les vers une juste cadence,
D'un mot mis en sa place enseigna le pouvoir,
Et réduisit la Muse aux règles du devoir.
Par ce sage écrivain la langue réparée
N'offrit plus rien de rude à l'oreille épurée.*
(N.Boileau. Art poétique, I, vers 131-136).

Аналізу концепції правильного узусу і норм французької мови, розроблених Малербом, присвячена значна наукова література, в якій чільне місце належить фундаментальній праці Ф.Брюно [3], що не втратила своєї вартості й сьогодні. Саме з Малерба починається новий період в історії французької мови, позначений пуризмом у ставленні до словника і диктатурою норм і правил в граматиці, який Ф.Брюно характеризує такими словами: "Для Малерба основна заслуга письменника, заслуга, якій не лише треба підпорядкувати, а навіть принести в жертву всі інші, полягає в тому, щоб писати ясно. Існує одне правило мови, воно стосується всіх без винятку: ніхто, навіть сам король, не має права нічого в ній міняти, жоден письменник, навіть жоден поет, не може звільнитися від цього правила. Так звані поетичні вольності, не лише не вважаються красотами, а навіть жодна необхідність не в силі їх виправдати. **Правило без винятків, безперечна помилка**, – такі вирази постійно виходять з-під пера Малерба і переконливо свідчать наскільки змінилися часи. Вперше з часів існування мови з неї винесли старий непотріб: *verbis imperare, non servire debemus* (лат. "маємо володіти словом, а не служити йому" – І.Л.). Очевидним є факт, що починається царство граматики, царство, яке у Франції було більш тиранічним і тривалим ніж у будь-якій іншій країні" [4, 3].

Натомість роль Малерба в становленні теорії перекладу практично не досліджена. Між тим, саме Малербові вимоги до мови стали визначальними для вироблення принципів нового стилю перекладу, який утвердився у Франції в середині XVII ст. Малерб очолив рух за чистоту французької мови, встановлення суворих нормативних правил і естетичних критеріїв літературного письма класицизму. Тим самим він сприяв народженню нової французької прози і "окреслив певним чином форму, в яку далі відливалися переклади класичного періоду" [2, 151]. У цьому полягає його безперечна заслуга в історії французького перекладу. Теоретики перекладу, що гуртувалися довкола Академії, в Пор-Руаялі та за його межами, переносять на переклад вимоги Малерба, щодо чистоти, точності і ясності мови, правильності словосполучень, гармонії у побудові періодів, стриманості у вживанні риторико-стилістичних засобів. Завдяки цьому у Франції в середині XVII ст. формується ідеал перекладу, невіддільний від загальної естетики слова класицизму.

Коментарі Малерба до Депорта, закиди, які він робить стосовно слововживання, будови речень, риторико-стилістичного оздоблення тексту, цікаві

в контексті історії французького перекладознавства XVII ст. тим, що йдеться про критичні зауваження щодо мови з уст перекладача, що став на чолі "нової хвилі" [2, 153], і адресовані вони перекладачеві, який представляє спосіб перекладу старої школи. Іншими словами, йдеться про протистояння двох різних стилів перекладу – старого, сформованого на мовно-поетичних взірцях Плеяди, з їхнім багатослів'ям і надміром оздоб, і нового, який надихався ідеями Малерба щодо чистоти і правильності французької мови, ясності і логічної послідовності тексту, скромності і доречності його прикрас, що невдовзі стануть основою естетики слова класицизму.

Так само як Вожля кілька десятків років потому, Малерб обирає саме переклад як випробувальний майданчик для практичного застосування своєї мовної доктрини. Важливість його перекладів, на наш погляд, досі оцінена недостатньо. Список перекладів здійснених Малербом невеликий. Найбільше знаним є переклад 33-ї книги Історії Тита Лівія, якому він надавав ключового значення, подаючи його як взірець граматичної правильності. Це єдиний переклад, який Малерб завершив і сам опублікував. Історія його створення достатньо відома. На початку XVII ст. в бібліотеці капітули Бамбергського собору було знайдено повний рукопис книги Тита Лівія, який згодом, у 1616 році, вийшов з друку в Римі, того ж року видання було повторене без змін у Парижі. Між тим, переклад Тита Лівія вже існував у Франції і довго користувався заслуженою славою. Він належав одному з кращих перекладачів другої половини XVI ст. Блезу де Віжнеру. Приступаючи до праці над Титом Лівієм, Малерб мав певний досвід у цій царині. До цього він переклав уже "Природні питання" Сенеки. Відомі менш більш точні дати здійснення перекладу: з травня по вересень 1616 року. Текст для перекладу був невеликим, видавець увесь час підганяв Малерба, але той як звичайно працював повільно, і ніколи йому з першого разу не вдавалося знайти задовільний вираз. Він залишився незадоволеним своїм текстом і невдовзі знову засів за виправлення. Друге видання вийшло 1621 року з численними правками і вдосконаленнями. Порівнявши тексти двох видань перекладу Малерба (1616 і 1621), які розділяє часовий відтинок у п'ять років, французький дослідник Ремон Лебеґ доходить висновку про ретельну роботу Малерба над покращенням свого перекладу: він усуває будь-які випадки двозначності, додає до тексту пояснення, підсилює деякі вирази, виправляє будову і зрівноваженість фраз [6, 179].

Переклад Малерба отримав надзвичайно схвальну оцінку Антуана Ґодо, який обрав темою своєї промови при вступі до Французької академії саме його творчість [5]. Коли в 1653 році представник нового покоління французьких перекладачів дю Ріє видавав свій переклад Тита Лівія, він не вважав за можливе заново перекладати 33-ю книгу, настільки великим був авторитет Малерба: "Я зовсім не торкався наступної книги, яка перекладена покойним паном Малербом. Я так шаную пам'ять цієї великої людини, що, навіть якби був певним, що зроблю краще, не зміг би наважитись оспорити його славу" [7, 389]. Шарль Сорель у своїй "Французькій бібліотеці" називає Малербів переклад Тита Лівія "досконалим зразком оповіді" [10, 384]. Він вихваляє Малерба за правильне вживання займенників і сполучників, а та-

кож за мистецтво побудови періодів. Звичайно, далеко не всі були згідні з такою оцінкою. На тій же сторінці Сорель наводить слова мадмуазель де Гурне, яка назвала переклад Малерба "бульйоном, розбавленим чистою водою" ("bouillon d'eau claire"), маючи на увазі, що його стиль виглядає занадто простим і позбавленим оздоб. Вона докоряла йому за те, що він намагався вилучити з французької мови багато слів і зовсім не використовував метафори та інші так любі їй фігури. На відміну від Годо П.-Д.Юе, автор книги "De interpretatione" (1661), теж налаштований радше критично. В короткому, але як завжди дуже влучному відгуку він зазначає, що бажання Малерба подобатися придворним змусило його змінити на протилежний порядок думок свого автора (Тита Лівія). Перекладаючи, він не дотримувався ані його пунктуації, ані його слів, а лише вивчав, як очистити і пригладити французьку мову (Див. [1, 123]).

Сам Малерб надавав виключного значення своєму перекладу. Сорель наводить розповідь про те, як одного разу декілька друзів, покликаючись на авторитет Малерба, звернулися до нього з проханням написати граматику французької мови. Поет, що був дуже високої думки про свої твори, відповів, що "в цьому нема потреби, достатньо перечитати переклад тридцять третьої книги Тита-Лівія, і писати треба саме в такий спосіб" [10, 234].

Значення цієї книги Малерба не обмежується сферою граматики. "Звернення до читача" [8], яке Малерб помістив перед перекладом Тита Лівія, має особливий інтерес для історії перекладознавства. Це чи не єдиний текст реформатора французької мови, де він, принаймні побіжно, викладає свої погляди безпосередньо на переклад: визначає стратегію перекладу, пояснює зміни, які він вважав за необхідне здійснити, перекладаючи історію Тита Лівія, встановлює орієнтири правильного узусу і правила доброго вжитку для мови перекладу.

Загальна філософія перекладу, якої дотримується Малерб, достатньо прагматична. Він визначає її з властивою йому прямою: "Щодо мене, я волю, щоб мене хвалили за скромність, за те, що я цього не чіпав, ніж щоб мене лаяли за зайву сміливість, коли я намагався пояснити річ, про яку багато визначних осіб зізналися, що вони її зовсім не розуміють" [8, 463]. Тим самим він, виходячи з морально-етичних міркувань, визначає межі своєї компетенції як перекладача.

Перед усім, Малерб відстоює право перекладача втручатися в текст оригіналу. Перекладач має виправляти те, що в оригіналі йому здається помилковим, усувати очевидні спотворення давнього тексту, внесені протягом століть переписувачами: "В цьому перекладі є кілька місць, де я замінив дещо помилкового в латинському тексті, й інші, де я змінив явно спотворені слова. Якщо ті, хто уважно розгляне ці труднощі, матимуть іншу думку, хай вони дадуть кращі варіанти, я буду задоволений. Принаймні буду мати са-тисфакцію з того, що показав їм своє прагнення" [8, 469]. Отже, як бачимо, Малерб відкритий для дискусії і закликає тих, хто не згоден з його думкою, пропонувати кращі варіанти, а сам готовий скромно вдовольнитися лише тим, що намагався зробити.

На думку Малерба, перекладач має провести відповідні власні пошуки в

інших текстах, порівняти оригінал з тим, що відоме науці. Саме так поступав він сам, відповідно до свого обов'язку перекладача вдосконалюючи текст Тита Лівія, виправляючи в ньому очевидні похибки, приводячи його у відповідність до історичних фактів: "Хто захоче подивитися грецький текст, хай звернеться в кінець 17 книги Полібія. З цього ж приводу можна також почитати 34 книгу Тита Лівія [...]. Після знайомства з цими двома текстами не залишається жодного сумніву, що те, що було недосконалим у тексті Тита Лівія, в моєму перекладі було приведене у відповідність до фактичної істини" [8, 472]. Коли ми згадаємо критику перекладу Жака Амйю Мезір'яком, зокрема ту кількість фактичних помилок, які прискіпливий дослідник виявив навіть у такому зразковому щодо мови і стилю перекладі, мусимо визнати, що Малерб мав усі підстави включити до вимог щодо компетенції перекладача його здатність самостійно зіставляти текст оригіналу з науково встановленими фактами і вносити до нього необхідні корективи. Цю вимогу Малерба повторюють пізніше представники обох основних шкіл у перекладі і перекладознавстві XVII ст. – і Перо д'Аблянкур, і перекладачі Пор-Руаяля А. Арно, І.Л. де Сасі.

Змістовою домінантою Малербового звернення до читача є уривок, що містить, на наш погляд, стисло викладену доктрину перекладу, якої він дотримувався, працюючи над текстом Тита Лівія. Наведемо його повністю: "Якщо в кількох інших місцях я щось додав або вилучив, а їх певне п'ять чи шість, перше я зробив, щоб прояснити темні місця, котрі заважали б людям, які такого не люблять; а друге, щоб не повторювати і не робити інших грубих помилок, які напевне образили б витончені уми. Що стосується історії, її я дотримувався точно і пунктуально, але не хотів припускатися гротесків, яких неможливо уникнути, коли ти приречений на рабство дослівного перекладу. Я добре знаю смаки колежу, але обираю смаки Лувру. Якщо читач справедливий, він вважатиме, що саме це є перекладом книги, якої в світі є лише один примірник – рукопис недавно знайдений у Бамбергу, а, значить, недоліки, яких у ньому повно, можуть бути виправлені лише через здогадку. Якщо ж він несправедливий, я йому відплачу тим же, як належить відплачувати тому, хто образив першим. Презирство, з яким він поставився до моєї праці, я поверну на його оцінку" [8, 464-465]. Отже, як видно з наведеного тексту, основні положення Малербової доктрини перекладу зводяться до такого:

- Малерб допускає додатки і вилучення (їх всього п'ять чи шість у тексті його перекладу);
- Додатки допустимі, коли треба прояснити темні місця, тобто задля дотримання такого важливого для Малерба принципу ясності;
- Він вдається до вилучень, щоб уникнути повторів та інших грубих помилок логічного характеру;
- При перекладі він дуже пунктуально дотримується історії (тобто історичних фактів, викладених в праці Тита Лівія);
- Він виступає проти "рабства дослівного перекладу", який неминуче має результатом "гротескний" текст.

Щодо взірця правильної французької мови, на який він орієнтувався як перекладач, Малерб вживає метонімічний вираз, що став майже крилатим: "Я добре знаю смаки колежу, але обираю смаки Лувру". Нагадаємо, що під Лув-

ром мається на увазі королівський двір, що служив Малербові за взірць правильного вживання, а під колежем – Collège de trois langues (latin, grec et hébreux), створений за часів Франсуа I в 1530 році (сьогодні Collège de France), який уособлював для нього перекладацькі вподобання вчених педантів.

Завершальна частина цього тексту дає певне уявлення про Малербову деонтологію стосунків між перекладачем і критично налаштованим читачем. Тон його розмови з читачем не надто відповідає церемоніальним приписам салонного спілкування. Він очевидно зумовлений певними рисами його характеру, на які звертали увагу сучасники: його різкість, самовпевненість, нетерпимість. Малерб переконаний, що саме його текст є справжнім перекладом Тита Лівія. Якщо читач справедливий, то він має це визнати. Якщо він не справедливий і з презирством ставиться до його перекладу, то Малерб йому погрожує відплатити таким самим презирством до його критики. Така логіка стосунків, побудована на принципі "око за око", в якій перекладач заздалегідь має рацію, не виглядає надто переконливою і привабливою.

Ще улюблений учень і перший біограф Малерба Ракан відзначав вкрай негативне ставлення поета до "смаків колежу" і вченої критики педантів: "Він часто говорив, і головне, коли йому дорікали за те, що не дотримується точно змісту авторів, яких він перекладав чи перефразовував, що він не готує страви для кухарів. Так ніби хотів сказати, що не надто переймається, чи будуть його хвалити літератори, які і так розуміють книги, які він переклав, аби тільки його хвалили придворні. І так само Ракан захищався від його критичних зауважень, визнаючи, що вони дуже справедливі, але помилки, за які він йому докосяє, відомі лише трьом чи чотирьом особам, які вчащають до нього, а він пише свої вірші, щоб їх читали в кабінеті Короля і в дамських вуличках, а не в його кімнаті чи в кімнатах інших людей, що знаються на поезії" [9, LXXX]. Малерб образно висловлює свою незалежність від надто прискіпливої вченої критики, що вишукує дрібні розходження з оригіналом, заявляючи, що писати для купки літераторів, які і так розуміють твір, це все одно, що готувати страви для кухарів. Для нього, як і для Ракана, важливим був успіх при королівському дворі, у нового освіченого читача, зокрема з "дамських вуличок". Це його цільова аудиторія, на смаки якої він орієнтується.

Починаючи від Малерба, педантами називатимуть вайлуватих і не надто здібних перекладачів, зате дуже чутливих до псевдовченої критики ("*la critique des doctes*"), а надто фривольні переклади, переобтяжені фальшивими великосвітськими красотами, з легкої руки ерудита і граматиста Жіля Менажа отримають назву "невірних красунь" ("*les belles infidèles*"). Малерб, утверджуючи новий стиль французької прози, у свій спосіб шукав, як уникнути цих двох крайнощів, однаково небезпечних для мистецтва перекладу, так само як трохи згодом перекладачі Пор-Руаяля шукатимуть свого "серединного шляху" між буквалізмом і надто великою свободою в поводженні з оригіналом. Відхід від копіювання античності, відстоювання французьких національних цінностей і нових смаків, бажання подобатися освіченому паризькому придворному читачеві, утвердження нового стилю французької прози, головними рисами якого були чистота, ясність, зрозумілість, граматична правильність, логічна послідовність, все це виявилось потрібним і достатньо

близьким як перекладачам, що гуртувалися довкола Академії і школи "*les belles infidèles*", так і більш схильним до суворих правил перекладачам Пор-Руаяля. Провідні теоретики перекладу цієї школи Леметр і Андії, Арно, Кутель, Танд повторюють у своїх правилах вимоги Малєрба щодо ясності, логічності, краси мови, вимагаючи правильно будувати речення, уникати надто ускладнених конструкцій, зайвого римунання і какофонії в прозі, невизначеності змісту, вживати лише загально зрозумілу лексику і т. ін.

Малєрб, очищаючи і кодифікуючи французьку мову, тим самим сприяв виробленню того простого, зрозумілого і ясного стилю, яким починаючи з 20-их років робилися переклади. Переклади служили для кількох поколінь французьких літераторів випробувальним майданчиком для перевірки порад і приписів граматистів, і відіграли важливу роль у становленні стилю різних жанрів літературної прози. Багато з вимог і правил Малєрба потім майже дослівно повторюють перекладачі Пор-Руаяля та поза його межами, але вже в іншому статусі – як правила перекладу, уточнені і відредаговані відповідно до нової сфери їх застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Baillet A. Jugements des savants sur les principaux ouvrages des auteurs. [Електронний ресурс] / Adrien Baillet. – Tome troisième. Paris, M. DCCXXII. – 464 p. – Режим доступу : books.google.com/books?id=o97TFpQPPMIC
2. Ballard M. De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions / Michel Ballard. – Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2007. – 301 p. (3 éd.)
3. Brunot F. La doctrine de Malherbe d'après son commentaire sur Desportes. [Електронний ресурс] / Ferdinand Brunot. – Paris: G.Masson, 1891. – 605 p. – Режим доступу: books.google.com/books?id=sYzwtwAACAAJ
4. Brunot F. Histoire de la langue française des origines à 1900 / Ferdinand Brunot. – Tome III, Première partie. – Paris : A. Colin, 1909. – 419 p.
5. Godeau A. Discours sur Malherbe / Antoine Godeau // François Malherbe. Œuvres. Nouv. éd. par M.L.Lalanne. Tome premier. – Paris: Hachette, 1862, pp.365-385.
6. Lebègue R. La traduction par Malherbe du 33^e livre de Tite-Live [Електронний ресурс] / Raymond Lebègue. – Bibl. d'Humanisme et Renaissance. Tome 1. – Paris : Droz, 1941. – pp. 173-185. – Режим доступу: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb32712274n/date>.
7. Malherbe F. Œuvres / François Malherbe. – Nouv. Éd. par M.L.Lalanne. Tome premier. Préface – Paris : Hachette, 1862. – 494 p.
8. Malherbe F. Le XXXIII livre de Tite Live. Avertissement / François Malherbe. Œuvres. – Nouv. éd. par M.L.Lalanne. Tome premier. – Paris : Hachette, 1862. – PP. 460-465.
9. Racan. Vie de M^r de Malherbe / Honorat de Bueil Racan // François Malherbe. Œuvres. Nouv. éd. par M.L.Lalanne. Tome premier. – Paris : Hachette, 1862, – pp. LXI-LXXXVIII.
10. Sorel Ch. [La] bibliothèque française. [Електронний ресурс] / Charles Sorel. – Paris : Compagnie des libraires du Palais, 1664. – 248 p. – Режим доступу: books.google.fr/books/about/La_biblioth%C3%A8que_fran%C3%A7oise_de_M_C_Sorel.html?hl=fr&id=V

Стаття надійшла до редакції 17.10.2012 р.